

חוברת לימוד והגות

ימי הצום

10 נושאים ללימוד ולדיון סביב השולחן

עשר שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "תשעה באב: מגילת איכה": מדוע העיר היא רק "כאלמנה", מה פירוש לנחם אותה, וכיצד יכול עם לגלות מרוב עבודה. הרב מסרב לסיים בנימה עצובה: הבנייה מחדש, הוא אומר, תלויה בנו.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב השולחן בימי הצום

01	כל הדמעות בשלושה שבועות
02	הבית השני, הפוגה בלבד
03	עיר גדולה, לא מרובה
04	כאלמנה – אבל אינה אלמנה
05	נחמה שאינה ניחום אבלים
06	האוהב, האויב, הצר
07	גלו מרוב עבודה
08	דרכי ציון אבלות
09	האויב שמבפנים
10	הקרבתן שמצפים לו

הצגה

אילו כתבו ספר קינות על כל פגורם וקבעו צום על כל ניסיון, לא היה נשאר בשנה אף יום של שמחה. חכמינו העדיפו לרכז הכול בין י"ז בתמוז לתשעה באב: תקופת "בין המצרים".

השאלה

מדוע לכנס את כל האבלים לאבל אחד, ומדוע האכל הלאומי הוא הטרגי מכולם?

התשובה

"כל רדפיה השיגוה בין המצרים" (איכה א, ג).

חורבן הבית הראשון, אומר הרב, כולל את כל שאר הטרגדיות של תולדותינו, עד השואה ועד האסונות שאנו עדיין חווים. איכה אינה בוכה על מאורע אחד: היא בוכה על כל האסונות שעם ישראל חווה, או שעתיד לחוות.

האכל הלאומי הוא הטרגי מכולם. כל עוד נותנים לעם את הכוח להגן על עצמו, להגשים את עצמו, להילחם בכוחות עצמו, הוא במלחמה ככל מלחמה: יש ניצחונות ויש אבדות. אבל כששוללים ממנו כל אפשרות לחיות בעצמאות יחסית, הוא מאבד את כל כוחותיו.

היום יש לנו מדינה; אין זה האידיאל, אבל יש בידינו האמצעים להגן על עצמנו ולהראות למה אנו מסוגלים. אם איננו מצליחים בכך כראוי, הרי זה משום שאנו מכורסמים גם מבפנים.

מסקנת הרב

אם איננו מצליחים לעשות זאת כראוי, הרי זה משום שאנו מכורסמים גם מבפנים.

לקח לשולחן

לרכז את הדמעות פירושו גם להגן על ימי השמחה. כיצד שומרת משפחתנו את זכר אבליה בלי להניח לצער להציף את כל השנה? האם יש אצלנו רגע קבוע לזכור יחד?

הצגה

יחזקאל, כשהוא משרטט את תוכניות המקדש העתידי, משרטט את הבית השלישי, לא את השני. וכשכורש מחיר את השיבה מבבל, רק ארבעים אלף עולים לארץ ישראל.

השאלה

אם הבית השני היה רק שלב, מה היה עליו ללמד את העם — ומה הוא מלמד אותנו היום?

התשובה

חכמינו: בניין הבית השני לא נועד להתקיים.

זו הייתה, אומר הרב, הפוגה, הפסקה בתולדות ישראל, שלב שנועד לאפשר לעם להתעורר. רק ארבעים אלף עולים שבו, בעוד ששאר הגולים נשארו בבבל, כשכורש, ברגע של רחמים, התיר את השיבה.

ובכל זאת מסרב הרב לסיים בנימה עצובה. מה שאמר ירמיהו לפני אלפיים שנה, דורנו חווה: תחילה אסון המלחמה האחרונה, ואחר כך החינוך הזה שחייך ה' לעם ישראל כשנתן לו, כמו בבית השני, את האפשרות לבנות מחדש את עמו ואת ארצו.

הזיכרון הפעיל הוא להגשים זאת בלי הרף ולהפיק מכך את הלקח: הבית השני, טיוטה של תחייה, לא התקיים. אסור שמה שהושב לנו יישאר גם הוא טיוטה בלבד — זה תלוי בנו.

מסקנת הרב

הזיכרון הפעיל הוא להגשים זאת בלי הרף.

לקח לשולחן

טיוטה יכולה להפוך ליצירה או להישאר טיוטה. איזו תוכנית של משפחתנו נשארה בשלב הטיוטה? מה תלוי בנו, ורק בנו, כדי שלא תיעצר שם?

הצגה

איכה נפתחת ב"העיר רבתי עם". נוהגים להבין: העיר המרובה באוכלוסין. הרב מתקן: "רבתי" אין פירושו מרובה, אלא גדולה.

השאלה

מה עושה את גדולתו של עם, והיכן מתחיל חורבנו?

התשובה

"איכה ישבה בדד העיר רבתי עם" (איכה א, א).

ירושלים בלטה בגדולת עמה, לא בכמותו. מרגע שהאיכות נמדדת בכמות, אומר הרב, אובדן המהות עצום.

שכן עם ישראל אינו קודם כול שבת, מכלול: הוא עשוי מיחידים. כשיחיד אינו בונה את עצמו, כלפי עצמו וכלפי משפחתו, הוא כתא חולה בתוך העם, התוקף לאט לאט את כל האחרים. אנו רואים את תולדותינו כשלם, אבל מתוך כל אחד: הכול תלוי בדרך שבה הוא פועל, מגשים את עצמו, משליך את עצמו דרך האחרים.

והעיקרון המקודש של הבנייה הזאת הוא הקשר שבין איש לאשתו ובין אב לבנו — אותו קשר המאחד את הקב"ה וכן את ישראל. כדי שיפעל כראוי, עליו להיות מונהג באהבה.

מסקנת הרב

אנו רואים תמיד את תולדותינו כשלם, אבל מתוך כל אחד ואחד מאיתנו.

לקח לשולחן

גם משפחה אינה נמדדת במספר. יאמר כל אחד מה הוא מביא לגדולת ביתנו — ומה עליו עוד לבנות בתוכו כדי לא להחליש את האחרים.

הצגה

הפסוק הראשון של איכה משווה את העיר לאלמנה. הכתוב אינו אומר שהיא אלמנה: הוא אומר שהיא כאלמנה. והפסוק הבא מוסיף שהיא בוכה בלילה ודמענה על לחיה.

השאלה

מדוע להשוות את ירושלים לאלמנה ולא לאישה בודדה או גרושה — כשבעלה כלל לא מת?

התשובה

"היתה כאלמנה" (איכה א, א); "בכו תבכה בלילה ודמענה על לחיה" (איכה א, ב).

היא כאלמנה, ולא אלמנה ממש: בעלה הלך למרחקים בלי להשאיר כתובת. אין פירוש הדבר שהיא רשאית לבנות את חייה עם אחר. עליה לחכות, והוא עוד יופיע. גרושה — היה קרע, ומוטב לשכוח; אלמנה, לעומתה, אינה פוסקת לבכות את בעלה. וה' אומר בפי נביאו: "אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה" — את יכולה לחכות, לעולם לא אשלח אותך.

לכן היא בוכה בלילה. שכן העם הזה אינו יודע לבכות: אסור לו לבכות על גורלו, אסור לו אפילו להיאנח. זה גם אמצעי הגנה — להיות תמיד בשמחה, לא להראות שאבדה כל תקווה. אם מותר לבכות, הרי זה בלילה, בסתר.

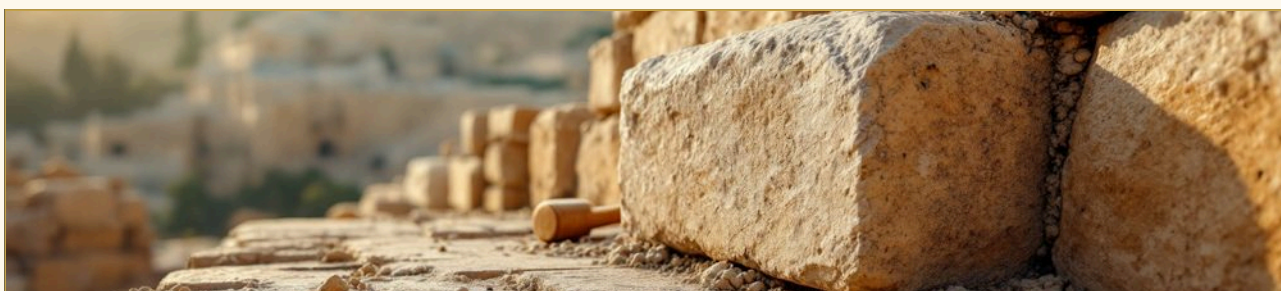
וביום רואים את עקבות הדמעות על לחייה: הלילה הותיר את חותמו על פניה, אבל לא השחית את רוחה.

מסקנת הרב

בשום דגע אין עם ישראל יכול להיעזב.

לקח לשולחן

יש צער שמראים רק ללילה, ויש בתים שבהם איש אינו יודע מי בוכה. האם זה כבוד עצמי, או בדידות? מי סביב השולחן הזה נושא דבר שאינו מספר לאיש — ומה היה נדרש כדי שיוכל לאמרו כאן?

הצגה

"אין לה מנחם". הרב מתעכב על המילה הזאת. לנחם את ירושלים אין פירושו לנחם אותה כפי שמנחמים משפחה אבלה, מתוך אהדה או מתוך כבוד.

השאלה

מהי נחמתה האמיתית של ירושלים — ומה, לדעת הרב, פירוש להיות ציוני?

התשובה

"אין לה מנחם מכל אהביה" (איכה א, ב).

נחמתה היא בנייתה מחדש: העובדה שהיא אינה רוצה לאבד את הקשר הקושר אותה לאדמתה. מתנת הארץ קדמה למתן תורה, משום שלא היו יכולים להיות חיים לעם, השתקפות העולם הבא, אלא דרך ארץ — שנועדה לא בשל עושרה הארצי, אלא בשל עושרה הרוחני.

זה נושא התפילה המתמדת: שלוש פעמים ביום, בניין ירושלים והשיבה לציון. להיות ציוני אמיתי, אומר הרב, פירושו לעשות את ירושלים לאבן הפינה; אין ציונות אחרת. שכן ציון מאחדת את הסנהדרין, את בית המקדש ואת בית המלכות. שלושת היסודות הללו עדיין חסרים לנו, אבל אנו בדרך.

ובכל פעם שאנו בוכים על הבית הראשון, אנו בוכים על אובדן זהותנו, אדמתנו ומקדשנו.

מסקנת הרב

להיות ציוני, ציוני אמיתי, פירושו לעשות את ירושלים לאבן הפינה.

לקח לשולחן

לנחם אדם אין פירושו רק להשתתף בצער: פירושו לעזור לו לבנות מחדש. מי סביבנו מחכה פחות למילותינו ויותר לעזרתנו כדי לקום? ואיזו "אבן פינה" אנו נותנים לביתנו שלנו?

הצגה

"כל רעיה בגדו בה, היו לה לאויבים". ואחר כך: "היו צריה לראש". איכה משתמשת במילים אחדות ליריב, והרב מבחין ביניהן בקפידה.

השאלה

מה ההבדל בין אויב לצר, ומה קורה כשאחד הופך לשני?

התשובה

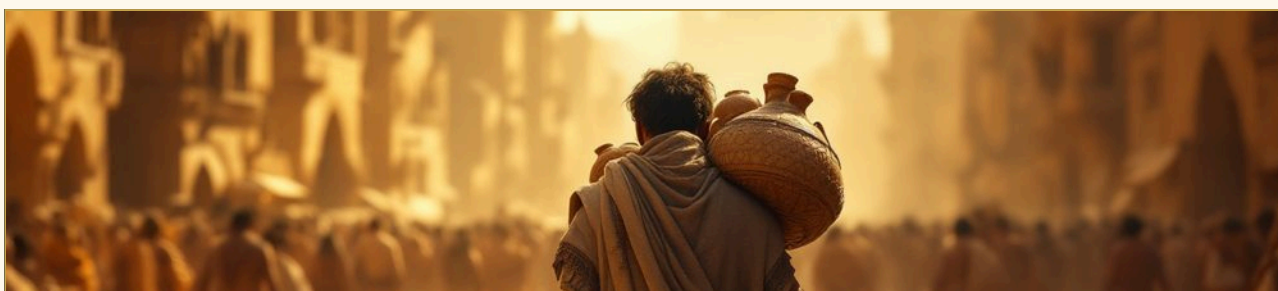
"היו צריה לראש, איביה שלו" (איכה א, ה).

אוהב ואויב: הבדל של ה"א וי"ד. האויב הוא שונא שאפשר לחיות עמו ביחסים טובים: הוא שונא אותנו, אבל עושים עמו עסקים, מקיימים עמו שכנות טובה; בעומק לבו, אינו אוהב אותנו. הצר, המדכא, מכריז על שנאתו בגלוי. ומי שקראו לעצמם ידידנו, ברגע שהיה עליהם להוכיח את אהבתם, התגלו לעיתים קרובות כאויבים: אהבה התלויה בדבר, סובלנות, יותר מאהבה אמיתית.

הטרגדיה מתחילה כשהאויבים נעשים צדים, והם שתופסים את עמדות השליטה. היכן, שואל הרב, האנשים שבחרו בהם פעם משום שהיו "אנשי חיל, יראי אלוקים, אנשי אמת, שונאי בצע"? במקומם, מוצאים את מי שמנהלים מסע בחירות על סיסמה.

לקח לשולחן

יש חברויות המחזיקות מעמד רק כל עוד הן מכניסות. האם אנו יודעים לזהות, בין קשרינו, את אלה שיעמדו בניסיון? ואנחנו עצמנו, למי נהיה חבר אמיתי ביום שבו הדבר עולה ביקר?

הצגה

"גלתה יהודה מעני ומרב עבדה, היא ישובה בגוים לא מצאה מנוח". הרב קורא את שתי הסיבות הללו אחרת ממה שמצפים.

השאלה

על איזה עוני ועל איזו עבודה מדבר ירמיהו — וכיצד נדיבות יכולה להפוך לעבדות?

התשובה

"גלתה יהודה מעני ומרב עבדה" (איכה א, ג).

יש עוני חומרי, אבל יש גם עוני של רוח. די לפקוח עיניים כדי לראות כיצד מתפשטת שנאה בתוך העם בין מפלגות, עמדות והשקפות שונות — זה חושף את צדנו לרודפינו.

ואשר לרוב העבודה: רצינו למצוא חן בעיני כולם, להפגין פתיחות יתרה, לגלות סובלנות, לתת, לשרת. נתנו יותר מדי, שילמנו מעצמנו, והנדיבות הזאת של הרוח התבררה כעבדות. היה צריך, בתחום הרוח, להעמיד את ערכינו שלנו; העדפנו להיכנס לדרך המחשבה של אחרים.

הגולים התרגלו למעמדם כגולים. "בין המצרים" פירשו גם זה: להיות שבוי של קריאה בתורה שרצו להתאים אותה כדי למצוא מקום בין העמים. להעביר את המסר, כן; לתת לעצמנו את החירות לשנות אותו, לא.

מסקנת הרב

רצינו דווקא להיכנס לדרך המחשבה של העמים האחרים, ושילמנו על כך את החשבון.

לקח לשולחן

יש נדיבות המגדלת ויש נדיבות המשפילה את הנותן. למי אנו נותנים כדי שיאהבו אותנו ולא מתוך טוב לב? וממה יש לחדול לוותר השנה, כדי להישאר נאמנים למה שאנו?

הצגה

"דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד". שלוש פעמים בשנה היו עולים לירושלים. הרב מזכיר מדוע — ומה מאבדים כשהדרכים הללו מתרוקנות.

השאלה

מדוע הייתה העלייה לרגל חיונית, ומה שווה קיום מצוות שאינו מוביל אל אף אחד?

התשובה

"דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד" (איכה א, ד); משנה תענית ד, ח.

עלו בשלושת הרגלים כדי להתחדש ברוח, ליצור קשרים חדשים, להיפגש עם מנהיגי הרוחניים של העם. הלכו מבית מדרש לבית מדרש לשמוע רב, מחנך, דיין: בתי הדין ישבו בשערי העיר, נטורי קרתא. לא היה זה טיול של חופשה.

שכן הלכה הנשמרת בקפדנות המרבית אבל נחוות בהסתגרות אינה שווה דבר אם אינה משליכה אותי אל האחר: זו צורה אחרת של עבודה זרה. הסתגרותי במנהגים שאינם מפנים אותי לא אל רעי, לא אל החברה שלי ולא אל עמי.

הדאגה הגדולה של שומרי העיר הייתה גם העתיד. יום הכיפורים וט"ו באב היו הימים השמחים ביותר בשנה: בנות ירושלים יצאו "בכלי לבן שאולין" לקראת מי שביקש את ידן. היה צריך לבנות את העתיד על משפחות חדשות.

מסקנת הרב

אם ההלכה הזאת אינה משליכה אותי אל האחר, אין היא שווה דבר.

לקח לשולחן

גם חגיגנו יכולים להפוך לדרכים שוממות. בחג הבא, את מי נוכל לבקר, להזמין או לשמוע, כדי שיוציא אותנו מגבולותינו? ואיזה מנהג של הבית ירוויח מפתיחות לאחרים?

הצגה

איכה מאשימה את הרודפים, אבל הרב קורא הלאה: ישראל יודעת שאינה נקייה מאשמה בגלות הזאת. ובסוף השיעור שואלים אותו כיצד לדבר על אחדות כשהיריב נמצא בתוך העם עצמו.

השאלה

אם האויב בפנים, מאין יכולה לבוא הישועה?

התשובה

"זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה, כל מחמדיה אשר היו מימי קדם" (איכה א, ז).

ישראל הזניחה את ערכיה, את נקודות הציון שלה, את אמות המידה שלה; היא רצתה להשתחרר ככל העמים. וחמור מזה: בניה הובלו שולל. כשהילדים אינם מקבלים עוד חינוך הראוי להוריהם, עתיד העם בסכנה. ואם האויב בפנים, מי יבוא לעזור מבחוץ?

מה שנשאר כקרב הצלה הוא לדבוק בתולדותינו שלנו: שירושלים תזכור, בימי עניה, את המחמדים שהיו לה.

ואשר לאחדות, הרב אינו מייפה אותה: לעולם לא נהיה עם מתבנית אחת, נולדנו משנים עשר שבטים. אבל יש מכנים משותפים שאסור לאבד מן העין: התורה, הארץ והעם. והמפתח, הוא אומר, הוא בחינוך.

מסקנת הרב

לעולם לא נהיה עם מתבנית אחת, מקשה אחת. נוצרנו משנים עשר שבטים.

לקח לשולחן

גם משפחה אינה מתבנית אחת. מהם "המכנים המשותפים" שלנו, מה שלעולם איננו רוצים לאבד למרות ההבדלים? יאמר כל אחד אחד, ומה הוא עושה כדי להנחילו.

הצגה

השיעור מסתיים בתפילה: "השיבנו ה' אליך ונשובה, חדש ימינו כקדם". זקנינו חלמו על ירושלים ועל מקדשה. אבל לאיזה מקדש הם מקווים?

השאלה

מה פירוש, היום, להתפלל לשיבת המקדש וקרבנותיו?

התשובה

"השיבנו ה' אליך ונשובה, חדש ימינו כקדם" (איכה ה, כא).

הרב אומר זאת בבירור: המקדש המיוחל אינו קודם כול מקום של קרבות בהמה. מה שעל האדם להקריב בו הוא הבהמיות שלו עצמו, כל מה שמקטין אותו, הורס אותו, מכרסם בו מבפנים, כדי להבליט בו את צלם אלוהים.

זו משמעות השיבה המבוקשת: לשוב אל עצמנו, לחדש את ימינו, את דרך חיינו, את הדרך שבה אנו חושבים את עצמנו מחדש. זקנינו חלמו על ירושלים הזאת, והם ממשיכים, בתפילותיהם, לבקש למצוא שוב את המקדש הזה.

אסור, הוא מוסיף, להחמיץ את ההזדמנות לתת רוח חדשה לעמנו ולערכינו.

מסקנת הרב

האדם מנסה להקריב את הבהמיות שבו, כל מה שמקטין אותו, כדי להבליט את צלם אלוהים החשוב שבנו.

לקח לשולחן

כל אחד נושא בתוכו דבר "המכרסם בו מבפנים": הכעס, הקנאה, העצלות. איזו תכונה היינו רוצים להקריב השנה, כדי לפנות מקום רב יותר לטוב שבנו? וכיצד יכולה המשפחה לעזור לנו בכך?